

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVI, св. 3.

БЕОГРАД, 1967.

Наш језик н. с., књ. XVI, св. 3, Београд 1967.
VI међународни конгрес слависта, Праг 7 — 13. VIII 1968.

ШТА ДАЈЕ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ГЛАГОЛСКЕ СЕМАНТИКЕ ЧИСТА (ГРАМАТИЧКА) ПЕРФЕКТИЗАЦИЈА ПУТЕМ ПРЕФИКСАЦИЈЕ

Као што се из наслова види, полази се од поставке, која иначе у науци није једнодушно прихваћена, да се префиксацијом може остварити чист видски однос између имперфективног и перфектизованог глагола. Треба одмах прецизирати — шта све подразумевамо под чистом видском корелацијом, јер су и о томе гледишта подељена. Ту, према нашем схватању, спадају и они односи који су представљени симболиком *писати, писати — на написати*, као и они код којих је комплексивирање радње имперфективног глагола нерашчлањиво у своме процесу: *радовати — обрадовати*; исто тако, за нас такве корелације може бити и међу пантивним, као и међу тотивним глаголима (*писати — написати, ковати — сковати*), а и међу креативним и међу трансформативним (*градити — саградити, старити — остарити*) према подели и терминологији Б. Грубора. Тиме, дакле, придајемо појави чисте перфектизације нешто шири домет него што то чине неки други испитивачи.

Као провера граматикалности префиксације и уједно као честа замерка изнетој концепцији уопште служи присуство тзв. трећих чланова спреге, тј. секундарно имперфектизованих префиксираних глагола. Истиче се да ако према *ронити — заронити* има и *зароњавати*, чист однос може да постоји једино између *заронити* и *зароњавати*, док *ронити* нужно мора да значи нешто друго. Међутим, у овој семантички веома тананој материји нема тачних мерила за констатовање присуства или одсуства трећих чланова у језику. Глаголи типа *зароњавати* могу спонтано, индивидуално да се појављују (што одиста значи да се тренутно осећа некаква по-

треба за њима), а да то не забележи ниједан лексикографски апарат — ни речници ни картотеке великих речника. С друге стране, овако створени, па и забележени, трећи чланови не морају да значе нешто посебно за аргументацију. *Ронити* и *зароњавати*, тиме што се обоје присутни, не указују обавезно на различитост своје целокупне семантике већ — евентуално — на то да *зароњавати* само делимично покрива семантику глагола *ронити*, те да се њиме тај семантички одсек и жели исказати ради прецизирања. Овде лежи суштина одбране концепције коју заступамо.

Ми претпостављамо да постоји хетеросемија основног глагола, или — што представља детаљније објашњење многих наших случајева — могуће су различите аперцепције датог глаголског значења, различите перспективе, начини, смерови или циљеви остварења глаголске радње. Тако, српскохрв. *ронити* значи и „налазити се под воденом површином” („Види, како овај човек дуго рони!”) и „залазити (све дубље) под водену површину”, у чему се он разликује од рус. *нырять*. Не би се смело оспоравати право сваке појединачне семантичке аперцепције на сопствену префиксну перфектизацију, при којој даље одиграва улогу семантичка коинциденција са изабраним префиксом, како о томе говоре Веј, Полдауф и Копечни у вези с чешким материјалом. Ту коинциденцију треба разумети тако да се у једним случајевима глаголска значења поклапају са савременим значењима префикса, и тада се префиксна значења, и поред чистоће корелације, и даље запажају, док у другим треба пратити путеве историјског развика префиксних значења и аналогije, а префикси изгледају немотивисани. Семантичка анализа показује да је *заронити* перфективни корелат онога *ронити* које значи *налазити се...*, а *уронити* корелат онога *ронити* које значи *залазити...* Имамо, нпр., глагол *пржити*; од тога да ли се радња креће ка стварању или ка уништавању нечега под дејством топлоте зависи избор префикса за чисту перфектизацију: *испржити* месо значи учинити га употребљивим за храну, а *спржити* месо значи упропастити га. Исто тако, према *чинити* нешто конкретно, видљиво (грешку у писменом за-

датку) стоји углавном *начинити*, а према *чинити* нешто апстрактно (грешку у свом животу) — *учинити*.

Сасвим је јасно да префикси данас више не уносе у глаголе наведена значења; *из-* се не везује за креирање ни *с-* за уништавање, исто тако ни *на-* за конкретно ни *у-* за апстрактно извршење радње, јер мноштво других случајева њихове употребе указује на сасвим друге резултате. То би већ сведочило о граматикалности створених односа. Такође, не би се могло тврдити, мада се каткад тврди, да према истом глаголу највише један префиксирани дериват може бити његов чист парњак. Не бисмо се никако могли одлучити да ли *начинити* или *учинити* да прогласимо за чист корелат основног глагола. Пошто се радња основног глагола може одвијати на два начина, са два различита циља (што се сазнаје једино из контекста), а пошто перфектизовани деривати то и облички изражавају, намећу се сасвим друкчији закључци.

По схватањима оних који одбијају могућност чисте префиксне перфектизације или су скептични према њеној раширености, сви споменути глаголи или у сваком поједином случају сви сем једног морали би имати према себи и треће чланове; међутим, не употребљава се, према нашим сазнањима, ни **испрживати* ни **спрживати*, ни **начињивати* ни **учињивати*. Ако, дакле, и искористимо трећи члан као аргумент, иако смо дезавуисали пуну егзактност такве аргументације, видимо да се сва четири наша перфективна глагола понашају као чисти корелати према два основна, што би требало да доказује да и у та два основна постоје четири значења. Исто ово можемо илустровати и многим другим примерима. Тако, нису познати имперфектизовани трећи чланови према следећим појединачним основним и њиховим умноженим перфектизованим дериватима: *брисати* — *обрисати* (обично праšину), *убрисати* (најчешће нос), *избрисати* (са најширим спектром, а често: оно што је написано, тј. гумом); *давити се* — *удавити се* (у води), *задавити се* (другим начинима прекида у дисању); *кварити се* — *укварити се* (о јелу, о органским материјама), *покварити се* (широк спектар); *китити* — *окитити* (обично јелку и слично), *накитити* (широк спектар); *кресати* — *скресати* (обично оружје, поред

пренесеног значења: казати оштро, опсовати), *окресати* (грану), *укресати* (ватру); *ложити* — *заложити* (чешће пећ), *наложити* (чешће ватру); *мазати* — *намазати* (оно што се наноси као слој, нпр. масло, и оно на шта се наноси, нпр. хлеб), *умазати* (= испрљати), *смазати* (пренесено: јело); *слушати* — *саслушати* (речи; постојеће „саслушавати” значи друго и нема кореспондентног „слушати”), *послушати* (наређење); *тући* — *истући* (= избатинати), *потући* (= победити); *штедети* — *уштедети* (новац), *поштедети* (некога од неприлика).

Из изложених примера видимо да хетеросемији имперфективних глагола одговара хетероморфија перфективних. Управо постојање и природа те хетероморфије наводи на дубљу анализу хетеросемије основних глаголских речи те се поставља следећи проблем: докле се у тој хетеросемији морају посматрати појединачна подзначења глагола, а одакле почиње споменута разлика у аперцепцијама истих радњи? Проблем је семантиолошке природе, а имао би и практичног значаја у лексикографији.

На први поглед је јасно да у *бранити* имамо два различита значења — „не дозвољавати” и „штитити”, и према њима се постављају перфектизовани *забранити* и *одбранити*; у *варити* — „пробављати” и „спајати метале” са корелатима *сварити* и *заварити*; у *гнојити* — „испуштати гној” и „бубрити земљу” са корелатима *загнојити* и *нагнојити*, итд. Често су у питању буквална и пренесена значења: *бројати* = „рачунати” и „сматрати за некога да спада у неку категорију” са корелатима *избројати* и *убројати*; *кратити* = „чинити краћим” и „лишавати нечега” са корелатима *скратити* и *ускратити*; *кривити* = „савијати” и „проглашавати кривцем” са корелатима *искривити* и *окривити*; *кршити* = „ломити” и „прелазити преко нечега (забране и сл.)” са корелатима *скршити* и *прекршити*; *мерити* = „одређивати меру” и „посматрати” са корелатима *измерити* и *одмерити*; *мутити* = „мешати” и „кварити (односе и сл.)” са корелатима *умутити* и *помутити*; *оштрити* = „шиљити” и „чинити виспренијим (мозак, запажања)” са корелатима *заоштрити* и *изоштрити*; *сликати* = „правити слику” и „представљати, оцр-

тавати (ситуацију и сл.)” са корелатима *насликати* и *осликати*; *читати* = „аперцепирати писану реч” и „изговарати укоре, критику” са корелатима *прочитати* и *очитати*; исти је случај код већ показаних *кресати*, *мазати*, *слушати*, *гући*, *штедети*.

Из тумачења датог уз *брисати*, *китити*, *ложити* видело се да радња може бити иста, међутим од објекта радње или од онога шта се схвати као објекат — било фактички, било само привидно као код *ложити* где је радња потпуно једнака — зависи перфективна реализација, што значи да већ и о тим моментима као о семантичким треба водити рачуна у вези са самим основним имперфективним глаголима. Тако, поред хетеросемантичног *брати* постоји *обрати* дрво а *убрати* плодове са дрвета; поред *множити* — *умножити* нпр. бриге, *размножити* нпр. пацове; поред *сушити* — *исушити* мочваре, *осушити* нешто чврсто; поред *трпати* — *натрпати* орман стварима, *стрпати* ствари у орман. Слично је код *пунити*: *напунити* материјалним предметима, *испунити* бригама, надама и сл. Различитост може да буде и у самој субјекту, као што је већ речено поводом *кварити се*; тако, поред *сахнути* — *усахнути* (о грани, деловима тела) стоји *пресахнути* (о извору).

Радња може бити једнака и њен физички објекат истоветан, али од аперцепције крајњег резултата зависи префиксирани корелат, према томе и та је семантичка црта основног глагола релевантна: *тесати* — *отесати* дрво, *истесати* фигуру од дрвета. Сличне разлике у перспективама радње имамо и у другим случајевима. *Тонути* значи спуштати се према дну (не и налазити се под воденом површином, као код „ронити”); међутим, аперцепирање начина тога спуштања и дубине утиче на избор префикса: *утонути* је дубље и темељитије него *потонути* које се употребљава и у значењу лаганог или непотпуног спуштања у воду. Глаголом *мрзнути се* исказује се стање које води или ка потпуном прожимању хладноћом или, поред тога, и ка кочењу, скамењивању; у првом случају употребљава се *смрзнути се*, у другом *замрзнути се*. *Расти*, иако значи врло одређено и једносмислено збивање, ипак може имати различите перспективе: *израсти* из хаљина,

нарасти до одређене висине, одрасти до одређених година, да се више не буде дете.

Разумљиво је да се наведени префиксирани глаголи могу употребљавати и друкчије, па и мешати међу собом, али се овде указује на њихову најчешћу примену, на главне тенденције у њиховој употреби.

После свега овога можемо поновити да грађење трећег члана у многим случајевима не мора значити друго него истицање остварења једног одређеног значења или значењског смера у основном глаголу: *искривљивати* и *окривљивати* постоје зато што је *кривити* хетеросемантично, те је практичније да се употреби глагол — носилац оне нијансе на коју се у датој прилици мисли.

Оваква концепција отвара још неке перспективе у семазиолошким истраживањима глаголских речи. Због опасности да се, нпр., *ући* прогласи за чист перфективни корелат према *ићи*, по тој логици што већ и у *ићи* може бити аперцепције кретања према циљу, у циљ (као код *ронити* — *уронити*), — треба наћи методе за испитивање не само целокупног семантичког потенцијала глаголске речи, него и потенцијала њеног рекцијског и контекстуалног окружења, које би требало код оба парњака да буде идентично. Изрази *ронити* у дубину и *уронити* у дубину су адекватни; међутим, према *ући* у зграду неадекватан је, а и једва употребљив, израз *ићи* у зграду, као што је сасвим неједнако *ићи* у школу и *ући* у школу, где се донекле мења и само значење речи „школа”. За ова питања потребне су посебне студије.

Међутим, има и других чинилаца, још важнијих и занимљивијих за проучавање, јер они задиру и у компаративистику. Постоји разлика између српскохрв. *ићи*, с једне стране, и *селити*, *терати* итд., с друге, иако ни ови други нису једносмерно-директивни као наше *ронити*. За странце не мора бити евидентно то шта тачно значи сх. *селити*, *терати*, и готово и нема егзактног начина да му се то покаже. Стога се позивамо на најпрецизније преводе са српскохрватског на руски, како нам их диктира језичко осећање, са нагласком на чињеници да се при превођењу максимално остаје на

истом стилском нивоу. „Они га данас селе из његовог стана” (у разговорном језику фреквентније него исељавају) — „они его выселяют...” (селить у овом случају није у употреби); „свако јутро тера овце на испашу” — „каждое утро выгоняет...”; „он тера муве од хране” — „он отгоняет...”. И даље: „он сече хлеб на два једнака дела” — „он разрезает...” (сх. расеца је мање говорно, „тражено” је, а рус. режет „упрошћено”); „то шири видике” — „это расширяет...”; „деде из њега последње снаге” — „из него выжимают, выдавливают...”; „црпе воду из резервоара” — „выкачивает воду...”; „мери простор” — „измеряет...”; „брише све што напише” — „стирает...”; „греје себи вечеру”, — „разогревает...”; „греје га својом топлотом” — „согревает...”; „скакавци се множе” — „размножаются...”; „ћутке слуша све нападе” — „выслушивает...” итд. Такве тенденције у српскохрватском и руском језику могу бити констатоване и на многим од примера које смо изложили напред, говорећи о другоме, ако се само упореде српскохрватска факта са руским.

Према томе, мање уобичајена употреба имперфективизованог префиксираног глагола у српскохрватском језику налази се у вези са већом семантичком оптерећеношћу основног имперфективног глагола. Шта је ту било *prius* а шта *posteriorius* и зашто — о томе не можемо расправљати; логичнија је претпоставка да се семантика глаголских речи обогаћивала због извесне несклоности ка сложеним глаголима у историји српскохрватског језика, на шта су утицали и разни други фактори, спрегнути у одређени систем. (Може се упоредити с овим и умањена склоност ка аспектном префиксирању уопште.) Дакле, ако се и *выгоняет* и *отгоняет* статистички чешће преводе са *терати*, и поред живих могућности прављења секундарно имперфективизованих глагола у српскохрватском, то сведочи о појачаној хетеросемији сх. основног глагола, за разлику од руског језика где је основни глагол вероватно хомосемантичнији, или, тачније, шири, блећи, „генерализованији” по својој семантици. Самим тим лакше се постављају српскохрв. *истерати* и *отерати* као чисти граматички корела-

ти према *терати*, него рус. *выгнать* и *отогнать* према *гнать*, пошто рус. *выгнать* и *отогнать* стварно више модификују основни глагол него што је то случај у српскохрватском.

Треба још узети у обзир да поред семантичке природе глагола дивергира и природа префикса од језика до језика. Тако, у *обојити* префиксно значење далеко је блеће и тај се глагол с много већим правом може третирати као чист видски парњак глагола *бојити*, него што би то био случај код руског *окрасить* („обкрасить”).

Све што је речено јасно показује да смо у овој области науке о језику, као уосталом и у неким другим, још далеко од тога да можемо математички јасним или експерименталним путевима да доказујемо необично истанчано ткање језичких чињеница. Још мање се могу факта утврђена у једном језику генерализовати као неки општији закони у некој језичкој породици (рецимо, јужнословенској или словенској) одн. у језицима уопште.

Ирена Грицкат

Београд